

Виклики та перспективи наукового реалізму (за працями Яна Хакінга)

Юрій Макух

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

Наприкінці ХХ ст. у філософії науки акумуляція критики реалістичної позиції щодо наукових теорій, здавалось би, серйозно підважила самі умови можливості подальшого притримування та обґрунтування реалізму. Коротко перерахую аргументи, які лежать в основі антиреалістичного критицизму:

1. Критика розрізнення спостереження та теорій. Звідси випливає, що не існує «голих» емпіричних фактів, а це дозволяє декому робити висновок щодо принципової теоретичності всього нашого знання (напр., Пол Феєрабенд);

2. Проблема недовизначеності між емпіричним та теоретичним, яка відома також як теза Дюгема-Квайна, та була розвинена такими філософами науки, як Імре Лакатос та Ларрі Лаудан;

3. Песимістична мета-індукція (вперше сформульована Лауданом), яка демонструє неможливість істинності поточних наукових теорій через апеляцію до історичних контрприкладів подальшої переоцінки кожної теорії, яка у певний момент вважалась успішною;

4. Проблема «розривів» на семантичному, епістемологічному та онтологічному рівнях, найбільш відомі у формулюванні проблем неспівмірності та неперекладності (Томас Кун, частково П. Феєрабенд);

5. Послідовна та радикальна критика теорій раціональності як виклик від цілого ряду філософів науки (з 1950-х рр.), який ставить під загрозу легітимність розмови і щодо наукового реалізму.

Свою оригінальну відповідь на наведені аргументи запропонував Ян Хакінг, зокрема у праці «Репрезентація та втручання» (1983). Першою його сильною тезою є заперечення доцільності єдиної методології в науці. Йдеться про те, що дослідження природи швидше нагадує ситуацію перебування в невідомій місцевості, мапи якої ми не маємо, та й взагалі не можемо визначити цілком чіткі орієнтири. Слідуючи за цією аналогією, ми не маємо наперед даного і повністю обґрунтованого

єдиного методу, як діяти, а підбираємо і поступово удосконалюємо засоби досягнення світу. Таким засобом Я. Хакінг бачить, у першу чергу, експеримент. Втім, він уточнює про два типові розуміння експерименту: А) як спланованого спостереження за природою (коли ми маємо певні теоретичні припущення, які плануємо перевірити, зіставляючи їх з результатами спостережень); Б) як сплановане втручання в природу. Автор праці вважає, що цей аргумент апелює виключно до першого варіанту розуміння експерименту. Натомість втручання не завжди передбачає експліковану теорію, оскільки не кожне припущення, здогадка чи вірування можна назвати власне теорією. Більше того, він стверджує, що в історії науки були такі значущі спостереження, які не взагалі не включали в себе теоретичних припущень, а деякі спостереження не мають нічого спільного з експериментом [1, с. 152-155, 172-176].

На основі зробленого розрізнення розуміння експерименту Я. Хакінг наголошує на важливості якраз останнього. Експеримент як втручання дозволяє говорити про реалізм не щодо наукових теорій (якого власне і стосується вся наведена спочатку критика), а реалізм щодо наукових сутностей (entities). «Експеримент – це засіб для дії, а не мислення». Так, під час експерименту ми конструємо певний феномен. Ми не відкриваємо нові явища, а фактично створюємо їх як переклад «відповіді» природи на наше втручання у неї. Однак, це не довільна та відірвана від матеріального субстрату «гра в науку», а створення стійких повторюваних патернів у певній частині природи (наприклад, електрон – це інструмент створення феномену). Йдеться про те, що феномен обов'язково має бути стабільним, саме тому важливими є не просто повторюваність та принципова відтворюваність, а вдосконалення експерименту до моменту фіксації цієї стійкості феномену [1, с. 225-232].

Слід уточнити, що під час експерименту з певними сутностями науковцю не обов'язково вірити в їхню реальність. Проте, оперування ними ж з метою дослідження чогось ще (суміжних чи похідних феноменів) вже потребує віри в їх реальність. Таким чином, Я. Хакінг апелює тут до практичного виміру наукового реалізму, а не його спекулятивності [1, с. 262-263].

У праці «Соціальне конструювання чого?» (1999) Я. Хакінг

продовжує обстоювати свою версію наукового реалізму, тепер вже полемізуючи з прихильниками різних варіацій редукції багатьох феноменів як виключно соціальних конструктів. Автор звертається в першу чергу до праць таких інтелектуалів, як Бруно Латур, Стівен Вулгар, Дональд МакКензі, Баррі Барнз, Дейвід Блур, Гаррі Коллінз, Тревор Пінч, Стівен Шапін та інших. Зокрема, стосовно соціального конструктивізму щодо природничих наук Хакінг критикує аргумент «випадковості» (contingency) та доводить, що з нього жодним чином не випливає проблема недовизначеності теорій емпіричними даними. Також він викриває латентні форми номіналізму в оперуванні поняттями соціальними конструктивістами та екстерналістські спроби пояснення періодів певної стабільності в історії науки [2, с. 68-74, 80-86, 90-99].

Чи є бездоганною аргументація самого Хакінга? Навряд чи. Особливо, коли йдеться про його дискусію щодо проблеми недовизначеності теорій. Втім, ключові тези автора все ж заслуговують на інтерес дослідників філософії науки, зокрема наголос на діяльному аспекті експерименту, в якому науковець конструює феномени природи, що є продуктами реальної «опірності» останньої на його втручання.

Література:

1. Hacking I. Representing and Intervening: Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science / Ian Hacking. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 287 p.
2. Hacking I. The Social Construction of What? / Ian Hacking. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1999. – 261 p.

Постфеноменологічна експлікація поняття техніки

Дмитро Михайлов

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Не буде перебільшенням сказати, що феномен техніки є одним з найбільш актуальних філософсько-антропологічних топосів сучасності. Інтелектуали першої половини ХХ століття лиш подеку-